

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ТА РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ

Ірина Леськів,
старший науковий співробітник
ДІКЗ «Межибіж»

ВІДОМОСТІ ПРО НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЛЕТИЧІВСЬКОГО ПОВІТУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті йдеться про шкільництво на теренах Летичівського повіту у другій половині ХІХ ст., подано інформацію про кількість навчальних закладів, їх функцію, рівень надання освіти, матеріальний стан шкіл.

Ключові слова: освіта, Летичівський повіт, школа, училище, навчання, діти.

З кінця ХVІІІ ст. Поділля перейшло під владу Російської імперії. Після польського панування жителі краю опинилися в складі нової політичної системи, що радикально відрізнялася від устрою, до якого вони звикли. На той час у жодній країні континенту правителі не мали такої необмеженої влади, якою користувалися царі-імператори. Нова влада стала розглядати Україну як російський край, оскільки вважала українців близько спорідненими за своєю мовою і культурою з росіянами.

Після поразки польського повстання 1830-1831 рр. на Поділлі було остаточно скасоване польське діловодство в установах, натомість у практику життя введена державна російська мова, а український народ і його культура російським самодержавством не визнавалось [1, с. 161]. Такий колоніальний стан України в межах Російської імперії негативно вплинув на освіту та шкільництво. У 1827 р. виданий указ і спеціальний циркуляр, що забороняв приймати кріпаків у гімназії та університети, а 1828 р. – Статут, який узаконював становість, монархізм, релігійність закладів освіти, насаджував в учбових закладах муштру, зубріння, дозволяв тілесні покарання, встановлював систему суворого нагляду за учнями і викладачами, дріб'язкову регламентацію умов їх життя, навчання і поведінки.

Протягом 50-х років ХІХ ст. відбулося 160 селянських виступів проти поміщиків, третина яких припала на Подільську губернію [1, с. 145]. Побожуючись поширення в народі визвольних ідей, царизм усяко гальмував освіту народу. Понад 90 % населення краю було неграмотним. Двері учбових закладів були відкриті тільки для дітей поміщиків, дворян, духовенства і чиновників [1, с. 161]. Громадські діячі оцінювали стан тогочасних початкових шкіл як найгірший з-поміж решти навчальних закладів й виступали за реформу.

Після реформ 60-х років структура початкової освіти складалася зі шкіл трьох ступенів: 1) однокласні училища – нижча елементарна школа; 2) двокласні училища; 3) багатокласні училища (повітові та міські училища), в яких усі предмети курсу початкової освіти викладалися більшим обсягом. Термін навчання в повітових училищах був трирічний, а в міських – шестирічний. Початкова освіта в цей період розвивалася згідно виданих «Статуту гімназій» та «Положення про народні училища» (1864 р.). У результаті, була запроваджена доступна загальна освіта. Виникали поряд з державними земськими, церковнопарафіяльними, недільними та приватними школами [13].

У звіті Дирекції училищ Подільської губернії зазначено, що в 1868 році в губернії функціонували такі навчальні заклади початкової освіти: 4 приходські училища в Кам'янці-Подільському, Чорному Острові, Вінниці, Старій Ушиці; 9 казенних єврейських училищ в Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Летичеві, Вінниці, Брацлаві, Балті, Ольгополі, Могилеві, Ямполі; одне повітове дворянське училище в Чорному Острові і одна гімназія в Кам'янці-Подільському. Також діяли приватні навчальні заклади: 2 євангельсько-лютеранські приходські училища в Дунаївцях (Ушицького повіту) та Кам'янці (Ольгопільського повіту); чоловічий пансіонат на правах повітового училища в Могилеві і жіночий пансіонат на правах повітового училища у Вінниці. Крім того, єврейська громада мала свої приватні навчальні заклади: 2 жіночі школи на правах приходських училищ в Кам'янці-Подільському і в Могилеві та 1 жіночу школу на правах повітового училища у Вінниці [3, арк. 264].

Місто Летичів стало повітовим у 1795 році [16, с. 416]. У повіт входило 105 населених пунктів: 7 – міст і 98 – сіл (сьогодні це села Летичівського району, а також деякі населені пункти Деражнянського, Хмельницького, Віньковецького, Ярмолинецького, Старосинявського, Старокостянтинівського районів Хмельницької обл.).

У Російській імперії також існував розподіл населення на суспільні верстви, або стани. На відміну від Західної Європи, де такий розподіл мав тільки формальне значення, у Росії він визначав і певні права для кожного з тих станів. Зокрема, яскравий поділ існував у ділянці шкільництва, де

уряд провадив політику станової освіти. Наприклад, селянські діти вчилися в народних школах з трирічним курсом навчання, здібніші могли продовжувати свою освіту у вищих початкових школах з чотирирічним навчанням або в учительських семінаріях. Крім того, для них були призначені церковнопарафіяльні школи та дворічні школи грамоти. Проте багато дітей шкільного віку в селах зовсім не навчалися [12].

Початкові школи створювались при церковних парафіях і перебували у віданні духовного відомства, тобто Святійшого Урядового Синоду, а на Поділлі — Єпархіальної училищної ради. У 1884 році Рада постановила ввести в обов'язок всіх парафіяльних священиків після кожного Богослужіння оголошувати прихожанам про користь навчання дітей в школі грамоти і Закону Божого та шкоду неграмотності, а також про можливості відкриття шкіл за рахунок доходів суспільного господарства. Крім того, священики, дякони, псаломщики, які не піклувалися про створення у своїх парафіях шкіл, лишалися права на нагороди, підвищення в службі і перевodu на більш вигідне місце служіння, а також переводилися в невідповідні парафії і, навіть, зовсім відсторонялися від служіння, незважаючи на попередні заслуги [10, с. 1076-1077]. Церковнопарафіяльна школа була початковою ланкою освіти. Вік учнів становив 8-11 років, термін навчання 2-4 роки. Після закінчення церковнопарафіяльної школи діти мали змогу продовжувати навчання в ремісничих, сільськогосподарських, торгових та інших училищах і школах або у вищому початковому училищі [17, с. 305]. У школі викладали читання церковно-слов'янською мовою, церковний спів, який давав можливість учням брати участь у Богослужіннях. Все це, на думку церковників, високо цінилося селянами і вони були готові приносити матеріальні пожертвування для школи, а хто не мав такої можливості, той висловлював повагу і вдячність духовенству [14, с. 718].

У парафіяльного священика було три найголовніших обов'язки: священнослужіння, учительство і духовне керівництво «вірними душами». Проте найважливішим обов'язком Синод вважав учительство церковне, шкільне і загалом освічення народу в дусі православної віри [10, с. 1071]. Тому 13 червня 1884 р. Святіший Урядовий Синод видав наказ, в якому прописав правила церковнопарафіяльних шкіл та обов'язки священика. У ньому говорилося, що кожний пастир у своїй парафії створював школи і філіальні відділення, а відкриті сільські школи грамоти брав під свою відповідальність. Крім того, духовенству дозволялось відкривати при церковних школах додаткові класи, особливі ремісничі і рукодільні відділення, недільні школи для осіб, які не мали можливості щоденно відвідувати навчання, проводити уроки для дорослих. У свою чергу, священик призначався завідувачим чи управителем народної освіти, викладав Закон Божий в школах,

а також інші предмети у випадку відсутності учителя, керував вчителями. Тобто, всі виховні, освітні і економічні справи з благоустрою школи були покладені на місцеве духовенство [10, с. 1074-1075]. Тому, як завідувачий навчальним закладом, священик кожного дня мав бути в школі. Нерідко, через бідність і байдужість прихожан, пастир утримував навчальний заклад у власному домі чи на квартирі псаломщика, купував необхідне шкільне приладдя за свій рахунок, утримував і годував вчителя [11, с. 1106].

За відомостями, поданими у «Приходах и церквях Подольской епархии», у Летичівському повіті діяло 73 церковнопарафіяльні школи, з них 47 — мали власне спеціальне побудоване приміщення за кошти парафіян, деякі з допомогою Єпархіальної Училищної ради. У 8 селах школи розміщувались в квартирах псаломщиків, церковних будинках, громадському приміщенні, а також у відреставрованих будівлях колишнього волосного правління. До 1870 року в Летичеві діяла церковнопарафіяльна школа для хлопчиків, а з 1898 року була відкрита вже для дівчат. Така ж школа працювала з 1897 року в Зінькові [16]. Проте якість освіти в таких школах була дуже низькою. Перед священиком ставилось завдання не стільки підняти рівень освіченості учнів, скільки вплинути на їх волю, виховати добрих громадян, які бояться Бога, поважають старших, коряться начальству, вірних слуг царя і Вітчизни [11, с. 1106].

Поряд з церковнопарафіяльними школами діяли державні навчальні заклади. Якщо парафіяльна школа існувала за рахунок добровільних пожертв прихожан, які могли надходити, а могли і не надходити, то міністерство, відкриваючи в населеному пункті школу, забезпечувало себе від фінансових проблем. У такому випадку укладалася угода з батьками учнів про утримання школи. Громада зобов'язана була її фінансувати під загрозою санкцій від місцевої влади. У результаті, на значно більші суми, які діставалися державним школам, можна було найняти кращих вчителів і краще забезпечити їх всім необхідним [15, с. 27-28].

За царської Росії велика увага зверталась на роботу народної школи, яка не повинна була обмежуватися лише навиками читання, письма і лічби, а розширювала в дітей знання про навколишній світ і давала їм можливість розвивати свій кругозір, виховувала моральні якості, навчала початкових відомостей про природу, сприяла фізичному розвитку дітей. Тому 14 липня 1864 р. було затверджене «Положення про народні училища». До початкових народних училищ віднесені елементарні школи усіх відомств, міські і сільські, які утримувалися за рахунок казни, суспільства і приватних осіб [17, с. 301].

У другій половині XIX ст. в Летичівському повіті діяло 35 шкіл грамоти, з них 16 — для дівчат. Крім того, діти мали можливість навчатися в 10 сільських школах, 3 міністерських школах і 19 міністерських училищах [16].

Крім вищезгаданих навчальних закладів у повіті діяли спеціальні школи, розраховані на населення різного суспільного стану. Так, у селі Голосків до 1858 р. працювала кантоністська школа [16, с. 446]. Кантоністами називали всіх малолітніх і неповнолітніх синів нижчих військових чинів, які з дня свого народження належали до військового відомства і зобов'язувались до військової служби. До кантоністської школи вступали солдатські діти від 7 до 15 років. Спочатку всі вони навчалися грамоти, а потім більш здібні – артилерії і фортифікації, або співу і музиці, або письмоводству, або слюсарній майстерності, а менш здібні – столярству, ковальству, шевству та іншим ремеслам. Після досягнення 15 років, здібні діти залишалися в школі ще на 3 роки для удосконалення своїх вмій, а інші призначались на службу у військо [2, с. 318].

17 серпня 1860 р. дворянин Петро-Франц Олександрович Дзенціолл відкрив у містечку Меджибожі приватну чоловічу школу на правах приходського училища. У школу приймали дітей дворян і чиновників православного, католицького і протестантського віросповідань. Станом на 1862-1863 рр. в ній навчалось 32 учні, з них 19 католиків, 8 православних, 5 протестантів. Дохід школа отримувала за рахунок батьківської платні на утримання і навчання дітей. Викладачами були призначені настоятель Требуховецької парафії Новицький, ксьондз Фортунат Пасютевич, фундатор школи Петро Дзенціолл, швейцарський громадянин Фавр та австрійський підданий Княгиницький [4, арк. 274-275]. Учні вивчали Закон Божий, російську, французьку, німецьку мови, арифметику, каліграфічне письмо, початковий курс географії [4, арк. 277-278].

У містечках, де був великий відсоток єврейського населення, створювались спеціальні школи – хедери і талмуд-тори, в яких діти вивчали єврейський Закон віри, древньоєврейську мову, переклад Біблії і Святого Писання, історію біблійну і після біблійну, Піркет-Авот, пояснення найважливіших молитов [18, с. 257]. Причому меламенти, учителі в хедерах, повинні були отримати від Подільської губернської єврейської училищної комісії «Свідectво на право навчання єврейських дітей». Для цього їм необхідно було здати іспит на знання російської мови та єврейські предмети. Даний документ дозволяв один рік займатися навчанням дітей в талмуд-торах, хедерах і в приватних будинках. Після закінчення року іспит необхідно було здавати знову, в іншому випадку порушників перших два рази карали штрафами, а на третій – ув'язненням від 6 місяців до 1 року [5].

1 листопада 1854 року в Летичеві засноване Казенне єврейське училище I-го розряду [3, арк. 187]. Навчальний заклад розміщувався в найманому будинку з орендною платою 190 рублів на рік та утримувався за рахунок коштів міської Думи і приватних пожертвувань. В

училищі було два класи, три вчителі і навчалось від 40 до 60 учнів (1868 р.). Дітям викладали російську мову, арифметику і два єврейські предмети [3, арк. 69-70].

У Деражні діяв хедер і три приватних єврейських училища, з них одне жіноче, а також містечкова гімназія, в якій навчались, в основному, єврейські діти [9, с. 86]. У Зінкові хлопчики отримували освіту в хедерах, де навчались з 6 до 15 років, а потім – у талмуд-торі. Багато сімей запрошували приватних вчителів, щоб діти отримували уроки російської мови і основ математики, а також давали можливість своїм дітям отримати повну середню і вищу освіту у великих містах [9, с. 107]. У Меджибожі в середині XIX ст. хлопчики отримували традиційне навчання в хедерах. Також у 1859 р. свідоцтва на право навчання дітей в приватних будинках чи у квартирах отримали 5 меламентів, але кількість учнів обмежувалась до десяти [6].

Бет-мідраш – будинок для молитви і місце, де будь-який член громади міг у суботу і в години, вільні від мирських занять, у будні дні, займатися вивченням Тори. Бет-мідраш, що виконував одночасно функції синагоги і належав до будь-якої певної соціальної групи єврейської громади (наприклад, певного цеху ремісників т. п.), отримав назву «клас» («клауз») [8]. У 50-х роках XIX ст. в Меджибожі функціонували 8 бет-міндрашів і клаусів [7].

Таким чином, незважаючи на реформування системи освіти в другій половині XIX ст. та велику кількість різних навчальних закладів у Летичівському повіті, якість освіти була низькою, бо діти не вивчали науки – історію, фізику, географію, а лише загальні їх положення, найпростіші і найнеобхідніші відомості, відчувалася нестача учительських кадрів, складність в організації матеріальної бази.

Список використаних джерел та літератури

1. Баженов Л. В., Винокур І. С та ін. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. – Хмельницький. Облполіграфвидав. – 1990. – 327 с.
2. Брокгауз Ф. А., Еврон И. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А.Ефрон. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 27.
3. Держархів Хмельницької області, ф. 67, оп. 1, спр. 499.
4. Держархів Хмельницької області, ф. 67, оп. 1, спр. 266.
5. Держархів Хмельницької області, ф. 321, оп. 1, спр. 2.
6. Держархів Хмельницької області, ф. 321, оп. 1, спр. 6.
7. Держархів Хмельницької області, ф. 321, оп. 1, спр. 54.
8. Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.eleven.co.il/article/10608>.

9. Лукин В. 100 еврейских местечек. Исторический путеводитель / В. Лукин, Б. Хаймович. — Вып. 1. Подолия. — 2-е изд., испр. и доп. — Иерусалим; Санкт-Петербург, 1998. — 320 с.
10. Об обязанностях заведующего школой законоучителя и его отношениях к школе и учителю // Подольские епархиальные ведомости. — 1894. — № 51.
11. Об обязанностях заведующего школой законоучителя и его отношениях к школе и учителю // Подольские епархиальные ведомости. — 1894. — № 52.
12. Освіта і шкільництво [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://histua.com/knigi/narisi-z-istorii-ukraini/osvita-i-shkilnictvo>.
13. Пальшкова І. Народні початкові школи України в II половині XIX — на початку XX століття [Електронний ресурс] / Ірина Пальшкова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. — Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. — Випуск 43, ч. 2. — Режим доступу до ресурсу: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80.000/Desktop/Ppps_2012_43\(2\)_44.pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80.000/Desktop/Ppps_2012_43(2)_44.pdf).
14. Первый церковно-школьный съезд в г. Киеве 15-25 июля 1894 г. // Подольские епархиальные ведомости. — 1894. — № 38.
15. Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX — початку XX ст. / В. С. Перерва. — Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. — 672 с., іл.
16. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. — Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008 — XII + 996 с.
17. Романюк Ю. Шкільна політика царизму в галузі початкової освіти на теренах Подільської губернії / Ю. Романюк // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» - 1'2013). — Хмельницький: ІРД, 2013. — Ч. 1. — С. 300-308.
18. Щур Л. О. Євреї та навчальні заклади Поділля у другій половині XIX — на початку XX ст. / Л. О. Щур // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський: Оіом, 2007. — Т. 10. — С. 255-263.

Вікторія Волошенко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Національного транспортного
університету

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ XIX ст. В «ІСТОРІЯХ ДЛЯ НАРОДУ» П. ВІКУЛА ТА О. ТАРНАВСЬКОГО

Стаття присвячена проблемі популяризації регіонально-історичних досліджень на Поділлі наприкінці XIX ст. на прикладі брошур «Прошедшее Подолии» священика Павла Вікула та «Краткая история Подолии» педагога Олександра Тарнавського. Вказано на особливу роль церковних структур у суспільному і культурному житті краю, що уможливило появу популярних праць з української регіональної історії в умовах жорсткого урядового контролю змісту видань «для народу».

Ключові слова: література для народу, популярна історія, Поділля, українське селянство, популяризація регіонально-історичних досліджень.

Доступ до результатів регіонально-історичних досліджень, які активно проводились на Поділлі через структури православної церкви, до кінця XIX ст. переважно був локалізованим у колах самої церковної спільноти і тих представників «освіченої більшості», які мали можливість читати відповідні історичні розвідки, випущені у світ окремими виданнями або вміщені на сторінках церковної періодики. Широка популяризація накопиченої історичної інформації про минуле цих українських земель була унеможливлена через загальну політику російських властей з контролювання каналів поширення та змісту друкованої продукції для «народу» (так званої «народної» літератури). Якщо дія циркулярів 1864 р. і 1876 р. вкрай утруднювала реалізацію національного проекту популяризації власної історії рідною мовою, то ще ціла низка загальноімперських приписів у цілому суворо регламентувала створення і поширення «народних» видань, що стосувалося і тих з них, в яких факти з української історії вкладались у російські історіографічні побудови. У таких умовах у 1893 р., під час ювілейних святкувань 100-річчя приєднання Поділля до Росії, краєзнавці Павло Федорович Вікул (186?-1920?) і Олександр Іванович Тарнавський